

O'ZBEKISTONDA KREDIT OPERATSIYALARINI OLIB BORISHDA SAMARALI AMALIYOTLARI

Javlanova Shaxnoza Djalaliddinovna

*O'zbekiston Respublikasi Bank Moliya Akademiyasi "Iqtisodiyotni Monetar
Tartibga Solish" Mutaxassisligi Magistranti*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada kreditga talab baland bo'lgan yo'nalishlarga xususan, avtokreditlar hamda maishiy texnikalar uchun ajratilayotgan iste'mol kreditlari milliy valyutadagi kreditlarning ajratilishi keyinchalik ichki valyuta bozorida talabni yanada ortishi sababli almashuv kursiga bosim yaratilishi bilan birgalikda bank sohasida barqarorlik xavf - xatarini yuzaga keltirib chiqarishi mumkin. Xususan, rivojlangan hamda rivojlanayotgan mamlakatlar markaziy banklari tomonidan keng miqyosda qo'llanilayotgan usullar inflyatsion targetlash, monetar targetlash, valyuta kursini targetlash va nominal yakorsiz rejimlarni o'z ichiga oladi. Inflyatsiyaning maqsadli ko'rsatkichlariga erishtirish vazifasi aksariyat markaziy banklarning eng asosiy bosh maqsadi hisoblansa-da, tepada tilga olingan usullar asosan tezkor hamda oraliq mo'ljallarga qarab turib farqlanadi.*

Kalit sozlar: *kredit liniyalari, tijorat bank, debit, kredit, kredit hisobvarag'i, buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari, kapital, zaxira fondi, hisob varaq, Kredit operatsiyalari, shartnoma, balans.*

Annotation: *In this article, the allocation of consumer loans in national currency to areas with a high demand for credit, in particular, for car loans and household appliances, together with the creation of pressure on the exchange rate due to the further increase in demand in the domestic currency market, may create a risk of stability in the banking sector. In particular, the methods widely used by central banks of developed and developing countries include inflation targeting, monetary targeting, exchange rate targeting and nominal anchor regimes. Although the task of achieving inflation targets is considered the main goal of most central banks, the above-mentioned methods differ mainly depending on the immediate and intermediate goals.*

Key words: *credit lines, commercial bank, debit, credit, credit account, international accounting standards, capital, reserve fund, balance sheet, Credit operations, contract, balance sheet.*

Adabiyotlar sharhi. Noqulay tanlov xarajatlari axborotga sezgir bo'lgan qimmatli qog'ozlarni qimmatlashtiradi va shuning uchun firmalar axborot nosimmetrikligi mavjud bo'lganda axborotga sezgir tashqi moliyalashtirishdan ko'ra ichki moliyalashni afzal ko'radilar (Myers and Majluf 1984). Katta o'sish imkoniyatlariga ega bo'lgan firmalar tashqi moliyalashtirish uchun mukofotga olib kelishi mumkin bo'lgan ko'proq ma'lumot assimetriyasiga duchor bo'lganligi sababli, o'sish imkoniyatlarining katta to'plamiga ega bo'lgan firma o'zlarining likvidlik ehtiyojlarini kredit liniyalari emas,

balki likvid aktivlar hisobidan moliyalashtirish uchun rag'batlarga ega (Sufi 2009) . Empirik dalillar shuni ko'rsatadiki, o'sish imkoniyatlari kredit liniyalarini olish va ulardan foydalanish bilan salbiy bog'liqdir (Duran 2017 ; Lee 2022 ; Mollagholamali and Rao 2022). Shu sababli, ushbu tadqiqot o'sish imkoniyatlari va kredit liniyalari o'rtasida salbiy munosabatni kutmoqda[1].

1-jadval.

Tijorat banklarida kredit operatsiyalar hisobini yuritish uchun asos bo'lgan me'yoriy hujjatlar.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2004 yil 17 dekabrda № 1435 raqam bilan ro'yhatga olingan " Tijorat banklarida kreditlarning buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to'g'risida"gi nizom
Banklarning aktivlari bo'lgan kreditlar Tijorat banklari tomonidan aktivlar sifatini tasniflash, ular bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarga qarshi zahiralarni tashkil qilish va ularni ishlatish tartibi to'g'risida Nizom (ro'yhat raqami 2696, 2015 yil 14 iyul) talablariga muvofiq tasniflanadi.
Foizlarni o'stirmaslik maqomi berilgan kreditlarning buxgalteriya hisobi Foizlarni o'stirmaslik to'g'risida Nizom (ro'yhat raqami 1301, 2004 yil 24 yanvar)ga muvofiq amalga oshiriladi
Foizlarni hisoblash, kreditlar bo'yicha undirilmagan foizlarni bekor qilish ham inobatga olingan holda "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash to'g'risida"gi Nizom (ro'yhat raqami 1306, 2004 yil 30 yanvar)ga muvofiq amalga oshiriladi
O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarida buxgalteriya hisobi hisobvaraqlari rejasi 773-17

Hozirgi kunda xar bir tijorat banki o'zining kredit siyosatini ishlab chiqib, kredit munosabatlarini ushbu siyosat orqali yuritadilar Markaziy bank esa kreditlash bo'yicha umumiy ko'rsatmalar beradi.

Shu o'rinda kredit liniyalari haqida to'xtalib o'tsak. Xorijiy bank amaliyotida kreditlashning ikki usuli ma'lum. Birinchi usulning ahamiyati har bir ssuda induvidual tartibda ko'rib chiqilishidadir. Kredit ma'lum maqsaddagi mablag' ehtiyojini qondirishga beriladi. Ushbu usul aniq muddatga kredit ajratishda qo'llaniladi.

Ikkinchi usulda kredit bank tomonidan qarz oluvchiga oldindan belgilab qo'yilgan kredit limiti bo'yicha beriladi, bunda qarz oluvchi unga qo'yilgan to'lov hujjatini o'z vaqtida to'lash majburiyatini oladi. Kreditlashning ushbu shakli kredit liniyasi deb ataladi. Ochilgan kredit liniyasi kredit hisobiga barcha hisob-kitob pul hujjatlarini bank va mijoz o'ptasidagi shartnomaga asosan to'lash 1 yilga ochiladi, ammo kredit liniyasi undan qisqa muddatga ham ochilishi mumkin. Kredit liniyasi muddati davomida mijoz bank bilan qo'shimcha kelishuvni istagan vaqtida kredit olishi mumkin. Ammo bank qarz oluvchining moliyaviy holatini zaiflashganini aniqlasa, mijozga belgilangan limit chegarasida kredit berishdan bosh tortishi mumkin.

Kredit liniyasi, odatda, moliyaviy barqaror va e'tiborli mijozlarga ochiladi. Mijoz iltimosiga binoan kreditlash limiti qayta ko'rib chiqilishi mumkin. Kredit liniyasi – bank yoki boshqa kredit tashkilotining qarz oluvchiga ma'lum davr mobaynida kelishilgan limit doirasida huquqiy jihatdan rasmiylashtirilgan kredit berish majburiyatidir. Kredit liniyasining ochilishi kreditor va qarzdorning uzoq muddat davomidagi xamkorligini anglatadi. Shu o'rinda xalqaro kredit liniyasiga ta'rif berib

o'tsak: xalqaro kredit liniyasi bu xalqaro miqiyosda qarz oluvchiga ma'lum davr mobaynida kelishilgan limit doirasida huquqiy jihatdan rasmiylashtirilgan kredit berish majburiyatidir. Kredit liniyasi bir yildan oshmagan xar qanday muddatga to'lov hujjatlarini to'lash uchun beriladi, u qayta tiklanadigan va tiklanmaydigan bo'lishi mumkin. Bunda limit tugagandan so'ng bank va qarzdor o'rtasidagi munosabat o'z payoniga etadi. Ushbu berilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki kredit liniyasida qarz berish muddatlari turlicha T.Kosterinaning fikricha kredit liniyasi qisqa muddatga ochiladi, O.Lavrushinning fikricha muddat ahamiyatga ega emas bo'lib, asosiy e'tibor kreditning maqsimal miqdoriga karatiladi.

Bulardan xulosa qilgan holda xalqaro kredit liniyasiga quyidagicha ta'rif bersak maqsadga muvofiq bo'ladi: xalqaro kredit liniyasi xalqaro moliya institutlari tomonidan qarz oluvchilarga ma'lum bir muddatga kredit limiti doirasida kredit berish majburiyatini anglatadi[4]. Davom ettiriladigan va ettirilmaydigan kredit liniyalari o'zaro farqlanadi. Davom ettirilmaydigan kredit liniyasi ochilib ssuda berilgan va qaytarilgandan keyin mijoz va bank o'rtasidagi aloqalar tugatiladi. Davomlashtiriladigan kredit liniyasida kredit belgilangan limit asosida avtomatik ravishda beriladi va qaytariladi. Agar, bank tomonidan mijozga kredit liniyasi ma'lum tovarlarga bir shartnoma bo'yicha bir yil ichida pul to'lash uchun ochilgan bo'lsa, kredit liniyasi maqsadli bo'ladi.[2]

Kreditlash usuli kredit berishda va qaytarishda ishlatiladigan kredit hisobvarag'ini shaklini tanlab beradi. Banklar kreditlash operatsiyalarini amalga oshirish uchun ssuda schyotlarini ochadilar. Bank tomonidan beriladigan kreditlar muddatiga ko'ra qisqa va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Qisqa muddatli kreditlar 1 yil muddatga, uzoq muddatli kreditlar 1 yildan ortiq muddatga beriladi. Qisqa muddatli kreditlarning ham xar xil turlari mavjud, ular bir biridan kredit berish shartlari, ta'minlash tarzi, qoplash muddatlari bilan farq qiladi. Hozirgi kunda qisqa muddatli kreditlar hisobi Adliya vazirligi tomonidan 2004 yil 17 dekabrda № 1435 son bilan ro'yxatga olingan, Markaziy banki Boshqaruvining 2004 yil 27 noyabrdagi 25/9-sonli Qarori bilan tasdiqlangan № 594 sonli "Tijorat banklarida kreditlarning buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to'g'risida"gi Nizom va boshqa Markaziy bankning me'yoriy hujjatlariga asosan tashkil etilgan[5]

Buxgalteriya hisobi vazifalarini tizimlashgan holda banklarda kreditlar hisobi vazifalari ham alohida guruhlandi:

- bankning kredit faoliyati asosiy ko'rsatkichlari bo'yicha rejaning bajarilishini nazorat qilish;
- bankning kredit operatsiyalarini amalga oshirishni o'z vaqtida va to'g'ri belgilash;
- bank kreditlarini tan olish va ularni hisobda aks ettirish to'g'riligini ta'minlash;
- bank kreditlari hisobini to'g'ri yuritish va moliyaviy hisobotlar tayyorlash uchun ma'lumot bilan ta'minlash;
- zamonaviy takomillashgan hisob tizimini tadbiq qilish, bank kreditlari

ko'rsatkichlari uslubiyoti va moliyaviy hisobot shakllarini takomillashtirish;

□ bank faoliyati samaradorligini oshirish, boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun o'tkazilgan tahlil va tezkor nazoratga zarur ishonchli va aniq ma'lumotlarni shakllantirish[3].

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bank kreditlari buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda aniq hamda to'g'ri aks ettirish davrida aks ettiriladi. Kredit ajratilgandan so'ng kredit monitoringi o'tkazilishi ustidan nazoratni kuchaytirish. Berilgan kreditlarni monitoring qilish orqali kreditdan qanday maqsadda foydalanilayotganligi va qay darajada samaradorlikka erishilayotganligini aniqlash mumkin. Banklarda kreditni berish va undirish jarayoni yuzasidan amalga oshiriladigan ishlarni ommaga yetkazish. Yana shu yo'l bilan shubhali va umidsiz ssudalarning tasniflangan kredit hajmidagi salmog'ini qisqartirish. Banklarda yuqori likvidlikka ega bo'lgan garov obyektlaridan foydalanishni kuchaytirish. Kreditlarni undirishni kuchaytirish maqsadida bank xodimlari va mijoz o'rtasidagi aloqadorlikni kuchaytirish va mijoz o'rtasida doimiy ravishda ma'lumot olib turishni tashkil etish. Muxtasar qilib aytadigan bo'lsak, tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan kreditlar hajmi yil o'sib bormoqda va bu mamlakatimiz iqtisodiyotini o'sishiga juda katta ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bilan bir qatorda banklar o'zlariga katta xatarni ham olishmoqda. O'ylaymizki, bildirilgan takliflarimizni amaliyotga tadbiiq etilishi, tom ma'noda tijorat banklarining kredit riski va bu orqali bankning moliyaviy ahvoliga salbiy ta'sirini kamaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдиқаримова Д.Р. Банк кредитлари гаров таъминотини баҳолаш. Монография. – Т.: «Иқтисод-Молия», 2016. – 168 б.[1]
2. Абдиқаримова Д.Р. Банклар гаров таъминотини баҳолаш зарурлиги ва Assosiy Tamoillari.; Journale "Molia". – Тошкент, 2015. - No 4. – С. 58-63. (08.00.00; No12)[2]
3. Абдиқаримова Д.Р. Ўзбекистонда баҳолаш институтининг шаклланиш ва ривожланиш босқичлари.// «Молия» журнали. – Тошкент, 2016. - No1. – Б. 93-98. (08.00.00; No12).[3]
4. Абдиқаримова Д.Р. Хориж амалиётида банк кредитлари бўйича гаровни баҳолашнинг асосий тамойиллари ва таъминот турлари.//«Biznes- эксперт» Журнали. – Тошкент, 2016. - No3. – С. 29-33. (08.00.00; No3)[4]
5. "Tijorat banklarida kreditlarning buxgalteriya hisobini yuritish tartibi to'g'risida"gi Nizom 2004 yil 27 noyabr.[5]